

ІСТОРІОГРАФІЯ

UDC 930.1:316.4.063.7 (477) «1921/1939»
DOI: doi.org/10.21272/shaj.2018.i30.p5.

OLHAA DOVBNIA

PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

POLITICAL REPRESSIONS AGAINST THE PROTESTANT DENOMINATIONS IN THE SOVIET UKRAINE IN THE 1920's – 1930's: HISTORIOGRAPHICAL ASPECT

***Abstract.** In the paper the current state of study by Ukrainian historians of the problem of political repression against the protestant denominations in the Soviet Ukraine in the 1920's and 1930's is analyzed.*

The proposed article is based on such fundamental principles of historical research as scientific objectivity and historicism. Source base: monographs, dissertations, scientific articles, proceedings of the conferences, scientific and documentary book series "Rehabilitated by History". Results of research are structured in a problem and chronological order.

The main aim of the article is to analyze the main historiographical approaches to the studying of a given problem, the degree of its scientific development, as well as the prospects for further investigation of the repressive policy of the Soviet state against the protestant denominations in the Soviet Ukraine in the 1920's and 1930's. It is established that the following aspects are in the center of attention of the domestic scientists: Soviet Religious policy in interbellum; role of party-state machinery and special services in Church Protestant organization destruction in Ukraine; the regional aspect of repressions regarding the protestant denominations in interbellum. Historians focused on analyzing the stages, causes, forms, scale, consequences of implementing the repressive policy of the Soviet state regarding the protestant denominations of the Ukrainian SSR in the 1920's and 1930's.

The scientific novelty is in the creation of an integral picture of the historiography of the repressive policy of the Communist-Soviet regime regarding the protestant denominations of the Soviet Ukraine in the 1920's and 1930's.

The article, based on the scientific achievements of domestic historians, devoted to this problem, shows that in the late 1920's – early 1930's the Communist-Soviet regime changed measures in the struggle against Protestants and started a large-scale repressive campaign regarding the protestant denominations. As for Protestants priests, their total number was reduced to 90% for 20 years of Soviet power.

***Key words:** modern Ukrainian historiography, Communist-Soviet regime, state atheism, Protestant community, Jehovah's Witnesses, Evangelical Christian-Baptists, Seventh-day Adventists, Pentecostals, Pentecostal-Zionists, Lutherans.*

ДОВБНЯ О.А.

Кандидат історичних наук, доцент (Україна)

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ДЕНОМІНАЦІЙ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1920-1930-ті РОКИ): ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

***Анотація.** У статті проаналізована новітня вітчизняна історіографія репресивної політики компартійно-радянського режиму щодо вірних, пресвітерів та проповідників протестантських громад України у міжвоєнні роки. Зокрема, автором розглянуті проблематика досліджень, погляди вітчизняних науковців на причини, форми, методи, етапи, наслідки, регіональну специфіку політичних репресій проти протестантів Радянської України в окреслений період, а також визначені перспективи подальшого опрацювання проблеми.*

У статті, спираючись на науковий доробок вітчизняних істориків, присвячений зазначеній проблемі, показано, що політичні репресії проти протестантських

деномінацій в Україні розпочалися наприкінці 1920-х років, були детерміновані двома чинниками – утвердженням тоталітарного режиму та сталінською модернізацією, а найпотужніша за наслідками серія гонінь відбулася у період “великого терору”. Їх результатом стала ліквідація керівних структур, припинення легальної діяльності й поява нелегальних протестантських громад.

Ключові слова: сучасна українська історіографія, компартійно-радянський режим, державний атеїзм, протестантська громада, Свідки Єгови, євангельські християни-баптисти, адвентисти сьомого дня, п'ятидесятники, п'ятидесятники-сіоністи, лютерани.

ДОВБНЯ О.А.

Кандидат исторических наук, доцент (Украина)

ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕПРЕССИИ ПРОТИВ ПРОТЕСТАНТСКИХ ДЕНОМИНАЦИЙ В СОВЕТСКОЙ УКРАИНЕ (1920-1930-е ГОДЫ): ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация. В статье проанализирована современная украинская историография репрессивной политики компартийно-советского режима в отношении протестантов УССР в межвоенный период. В частности, автором рассмотрена проблематика исследований, взгляды отечественных историков на причины, формы, методы, этапы, последствия, региональную специфику политических репрессий против протестантов Советской Украины в указанный период, а также определены перспективы дальнейшей разработки проблемы.

В статье, опираясь на исследования отечественных историков, посвященные указанной проблеме, показано, что политические репрессии против протестантских деноминаций в Украине начались в конце 1920-х годов, были обусловлены двумя факторами – утверждением тоталитарного режима и сталинской модернизацией, а самая масштабная по результатам серия гонений состоялась в период “большого террора”. Их результатом была ликвидация руководящих структур, прекращение легальной деятельности и появление нелегальных протестантских общин.

Ключевые слова: современная украинская историография, компартийно-советский режим, государственный атеизм, протестантская община, Свидетели Иеговы, евангельские христиане-баптисты, адвентисты седьмого дня, пятидесятники, пятидесятники-сионисты, лютеране.

Новітня вітчизняна історіографія репресивної політики радянської держави щодо протестантських деномінацій в УСРР/УРСР у 1920-1930-х роках не була предметом спеціального дослідження. Водночас слід зазначити, що окремі праці, дотичні до теми розвідок, аналізували Р. Сітарчук (Сітарчук, 2001: 12-32), Є. Голощапова (Голощапова, 2010а: 9-23, 2012а), Т. Жижкова (Жижкова, 2002), В. Бернацький (Бернацький, 2016: 10-30). У зв'язку з цим актуальним залишається з'ясування основних здобутків вітчизняних науковців у висвітленні окресленої проблеми, систематизація напрацьованих та визначення перспектив подальших досліджень.

Мета статті полягає у здійсненні комплексного аналізу сучасної української історіографії репресивної політики радянської держави щодо протестантських деномінацій в Україні у міжвоєнний період. Завдання – з'ясування сучасного стану розробки проблеми та окреслення перспектив її подальшого опрацювання

Публікація є продовженням висвітлення автором проблематики, пов'язаної з репресивною політикою компартійно-радянського режиму щодо різних категорій населення України, у контексті розвитку сучасної вітчизняної історичної науки. Стаття виконана в рамках комплексної науково-дослідної теми: “Соціум УСРР-УРСР в умовах

державного терору радянської доби 1917-1950-х рр. (державний реєстраційний номер – 0114U 007377)”, що включена до тематичного плану Інституту історії України НАН України.

Хронологічні рамки дослідження мають два параметри: 1) конкретно-історичний – 1921 – початок 1939 рр. Вибір першої дати обумовлений поразкою Української Народної Республіки та утвердженням на більшості українських земель компартійно-радянського режиму, який задля реалізації політики державного атеїзму застосовував репресії. Вибір другої дати пов’язаний із припиненням масових репресій; 2) історіографічний, який стосується науково-історичної літератури, що вийшла друком у 2000-2017 рр. Вибір верхньої межі обґрунтовується часом публікації останніх досліджень, в яких висвітлена зазначена проблема.

Географічні рамки статті – територія УСРР/УРСР за тогочасним адміністративно-територіальним поділом, а також Кримський півострів, що увійшов до складу України у 1954 р.

Історіографічний аналіз наукового доробку вітчизняних істориків, в якому висвітлена репресивна політика компартійно-радянського режиму проти протестантських деномінацій в Україні у міжвоєнний період, доцільно здійснити, спираючись на проблемно-хронологічний метод історіографічного пізнання. Так, еволюцію антипротестантської політики компартійно-радянського режиму в окреслений період дослідив у кваліфікаційній роботі Р. Сітарчук, основні положення якої згодом були викладені у монографії, написаній у співавторстві з П. Кравченком та низці статей (Сітарчук, 2001: 117-173; Кравченко, Сітарчук, 2005: 128-196; Сітарчук, 2012, 2014, 2017). Історик виокремив два етапи цього процесу: 1920-1928 рр. та 1929-1939 рр. Досліджуючи характерні риси антирелігійної політики режиму на кожному з них, Р. Сітарчук підсумовує, що боротьба з протестантами, так само, як і з вірними інших конфесій, розпочалася після утворення Всеукраїнської антирелігійної комісії (1922 р.), але на першому етапі вона велася пропагандистськими методами із застосуванням адміністративних та каральних заходів, причому пропагандистські методи переважали, але не дали бажаного результату. Тому, відзначає дослідник, на другому етапі компартійно-радянський режим змінив методи боротьби з протестантськими деномінаціями. Зокрема, активно почав використовувати органи держбезпеки, які розгорнули репресивну кампанію. Сплески репресій відбулися трьома хвилями (кінець 1920-х років; 1933-1934 рр.; 1937-1938 рр.), з яких, зауважує Р. Сітарчук, найбільш масовою та жорстокою була третя. Звертає увагу дослідник і на те, що проти протестантів активно застосовувалася практика організації групових судових процесів і жорстоких покарань (ув’язнення у виправно-трудових таборах, заслання, розстріли керівників протестантських громад), а арешти керівного складу громад тривали до початку 1940-х років. Р. Сітарчук обстоює думку, що репресії проти протестантів детермінувалися утвердженням у СРСР тоталітарного сталінського режиму, а переломною віхою стало ухвалення Всеросійським центральним виконавчим комітетом та Радою Народних Комісарів РСФРР постанови “Про релігійні об’єднання” від 8 квітня 1929 р., що з деякими видозмінами поширювалася на союзні республіки й визначала правове становище Церкви в СРСР. Узагальнюючи наслідки репресій, історик констатує, що, незважаючи на зменшення чисельності вірних і руйнування церковної організації, значна частина протестантських громад продовжувала діяти напівлегально.

У статті Ю. Зінька досліджується протистояння компартійно-радянської влади і протестантських громад у 1920-1930-ті роки (Зінько, 2005). Історик стверджує, що організоване переслідування пресвітерів, проповідників та вірних протестантських деномінацій розпочалося наприкінці 1920-х років, а найстрашніша хвиля репресій відбулася в 1937-1938 рр. Дослідник також відзначає, що насильницька атеїзація населення була спланованою політикою, узаконеною низкою нормативно-правових актів. Результатами примусової атеїзації, підсумовує Ю. Зінько, стали ліквідація керівних структур протестантських конфесій, закриття молитовних будинків, переслідування пресвітерів, утиски вірних.

Зі свого боку, В. Любашенко – відома дослідниця протестантизму в Україні, розглянула наслідки політики державного атеїзму для протестантських деномінацій (Любашенко, 2011). Так само, як і Р. Сігарчук, вона відзначає, що саме постановою ВЦВК і РНК РРФСР від 8 квітня 1929 р. стала початком кінця інституціалізованого існування протестантизму, й виділяє три хвилі репресивної кампанії, але з іншими хронологічними межами: 1929-1930 рр., 1933-1935 рр., 1937-1938 рр. Щодо наслідків репресій, то за висновком В. Любашенко, легальну діяльність припили усі національні протестантські союзи, створені в середині 1920-х років у Радянській Україні, – Всеукраїнський союз євангельських християн-баптистів, Всеукраїнське об'єднання менонітських громад, Всеукраїнське об'єднання адвентистів сьомого дня, Всеукраїнський союз християн євангельської віри.

У деяких працях розглянуто застосування каральних заходів щодо окремих протестантських деномінацій у міжвоєнні роки. Зокрема, Т. Грушова (Жижкова), аналізуючи взаємовідносини між радянською державою й п'ятидесятниками в Україні у довоєнний період, стисло висвітлила їх репресивну складову, відзначивши, що фізичне знищення вірних підірвало міць протестантських громад, проте повної їх руйнації не відбулося (Грушова, 2000: 49-65).

У п'ятому томові колективної монографії “Історія релігій в Україні” (Київ, 2002) стисло висвітлені репресії проти євангельських християн-баптистів, а у шостому – проти п'ятидесятників та адвентистів сьомого дня (Колодний, Яроцький, 2002: 377-385; Колодний, Яроцький, 2008: 55-61, 305-306).

О. Висовень простежуючи політику компартійно-радянського режиму стосовно євангельських християн-баптистів (далі – ЄХБ) у період становлення тоталітаризму, зупиняється на переслідуванні вірних, загалом зазначаючи, що в 1920-х роках, незважаючи на антирелігійну пропаганду, стосовно протестантів режим проводив толерантно-ліберальну політику, залучаючи їх до відбудови народного господарства, а в 1930-х роках вів безкомпромісну боротьбу (Висовень, 2016). Докорінні зміни у взаємовідносинах радянської держави з протестантами історик пояснила зміцненням тоталітарного режиму й курсом на перетворення СРСР у могутню військову державу.

І. Саламаха, описуючи діяльність євангельських християн п'ятидесятників-сіоністів в Україні, стверджує, що вірні цієї течії постійно перебували під наглядом компартійно-радянського режиму, а керівники були піддані різним формам репресій (Саламаха, 2011).

У деяких працях розглянуто регіональний аспект репресивної політики радянської держави проти протестантських деномінацій у міжвоєнний період. Так, цю тему на матеріалах Криму розкриває у кваліфікаційній роботі Р. Белоглазов (Белоглазов, 2001: 173-185). Автор обстоює думку, що необхідність зміцнення компартійно-радянської влади в Криму призвела до значних поступок і змін чинних нормативних актів, зокрема, стосовно протестантів, а соціально-політичні процеси наприкінці 1920-х років зумовили відмову влади від цієї тактики – проти вірних і духовенства розгорнулися репресії незалежно від їх віросповідання.

Репресії компартійно-радянського режиму проти протестантських громад Сумщини у міжвоєнний період характеризуються в історичному нарисові О. Сотника (Сотник, 2001: 34-46) та статті А. Ігнатуші (Ігнатуша, 2011). Зокрема, А. Ігнатуша обстоює думку, що гоніння протестантів і православних мали спільні риси, але показники репресій проти протестантів були вищими.

Особливості взаємовідносин радянської держави та ЄХБ на Півдні України у 1920-1930-х роках дослідила Є. Голощапова (Голощапова, 2010а, 2010б: 154-185, 2011, 2012б). Історик обстоює думку, що період, масштаб та спрямованість репресій проти баптистів не мали принципових відмінностей в окремих районах Південної України, були ідентичні загальноукраїнським тенденціям функціонування репресивного механізму та мали

уніфікований характер. Окрім цього, дослідниця вказує, що репресіям піддавали лідерів та активних діячів громад, в основі кримінальних справ, як правило, лежали звинувачення в антирадянській пропаганді, контрреволюційній агітації та пропаганді, а самі репресії були крайньою формою боротьби влади з альтернативним релігійним світоглядом.

Репресії проти протестантів на території Житомирщини характеризуються у кваліфікаційній роботі В. Бернацького (Бернацький, 2016: 137-142). Історик акцентує на тому, що лютерани і баптисти Житомирщини разом з представниками інших конфесій зазнали масових репресій у 1930 р., але каральні заходи не мали цілеспрямованого антирелігійного характеру, а були пов'язані із насильницькою колективізацією та акціями, спрямованими на придушення опору селян. Друга хвиля репресій проти лютеран, відзначає дослідник, відбулася у 1935-1936 рр., детермінувалася згортанням коренізації й ліквідацією Мархлевського і Пулинського національних районів, а основною формою каральних заходів були депортації. Справжній терор проти вірних різних конфесій у регіоні, висновує В. Бернацький, відбувся в 1937-1938 рр.

Окремі праці вітчизняні дослідники присвятили жертвам репресій. Так, І. Павелко, спираючись на матеріали архівно-слідчої справи, простежив трагічну долю пастора баптистської громади села Шелюги Якимівського району Запорізької області Ковальова Митрофана Степановича (Павелко, 2013), а Є. Голошапова та М. Литовченко – членів баптистської громади Бердянська Матвія Педанова, Захара Бондаренка, Федора Вержиковського та Івана Ветрова (Голошапова, 2009; Литовченко, 2013).

Отже, спираючись на науковий доробок вітчизняних дослідників з цієї проблеми, можна зробити висновок, що політичні репресії проти протестантських деномінацій в Україні розпочалися наприкінці 1920-х років, були детерміновані двома чинниками – утвердженням тоталітарного режиму та сталінською модернізацією, а найпотужніша за наслідками серія гонінь відбулася у період “великого терору”. Їх результатом стала ліквідація керівних структур, припинення легальної діяльності та поява нелегальних протестантських громад.

Історіографічний аналіз стану розробки проблеми показав, що сьогодні висвітлено причини, етапи, форми та наслідки застосування репресивних заходів компартійно-радянським режимом щодо протестантських деномінацій у міжвоєнний період, а дослідження регіонального аспекту репресивної політики перебуває на преліминарному етапі розвитку. Стосовно перспектив подальшої розробки проблеми, то бракує комплексних досліджень архівно-слідчих справ репресованих протестантів та історико-статистичних розвідок.

Література:

Бернацький, 2016 – Бернацький В.Р. Релігійні об'єднання Волині-Житомирщині в умовах більшовицького режиму 1920-1930-х рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Рівне, 2016. 229 с.

Белоглазов, 2001 – Белоглазов Р.М. Політика радянської влади щодо релігійних конфесій у 1920-і роки (за матеріалами Кримської АСРР): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Сімферополь, 2001. 234 с.

Висовень, 2016 – Висовень О.І. Відношення комуно-більшовицького режиму до релігійних громад євангельських християн і баптистів в період становлення тоталітаризму (кін. 20-х – 30-ті рр. XX ст.) // Journal “ScienceRise”. 2016. № 10/1 (27). С. 18-22.

Голошапова, 2011 – Голошапова Є.О. “Сектанти – найзліші вороги народу”: антирелігійна боротьба проти євангельських християн-баптистів в Україні 1920–1930-х рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2011. Вип. XXX. С. 183-190.

Голошапова, 2012а – Голошапова Є.О. Баптисти України в умовах суспільних трансформацій 20-30-х рр. XX ст.: історіографічний аспект // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2012. Вип. XXXII. С. 318-324.

Голошапова, 2010а – Голошапова Є.О. Громади євангельських християн-баптистів Південної України в умовах суспільних трансформацій 20-30-х рр. XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя, 2010. 233 с.

Голошапова, 2012б – Голошапова Є.О. Лідери громад євангельських християн-баптистів України 1920-1930-х рр.: доля та епоха // Наукові праці Запорізького національного університету. 2012. Вип. XXXIV. С. 169-175.

Голошапова, 2009а – Голошапова Є.О. “Контрреволюційна” діяльність баптистів у 1930-х рр.: міфи і реальність (на прикладі громади м. Бердянськ) / Є. О. Голошапова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2009. Вип. XXV. С. 92-98.

Голошапова, 2010b – Голошапова Є.О. Репресії проти євангельських християн-баптистів Південної України у 1930-ті рр. // Наукові праці Запорізького національного університету. 2010. Вип. XXVIII. С. 185–191.

Грушова, 2000 – Грушова (Жижкова) Т.В. Радянська держава та секта п’ятидесятників в Україні (початок 1920-х – 1991 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя, 2000. 260 с.

Жижкова, 2002 – Жижкова Т.В. Історіографія проблеми взаємовідносин радянської держави та секти п’ятидесятників в Україні // Південний архів. Історичні науки. 2002. Вип. 7. С. 54-59.

Зінко, 2005 – Зінко Ю.А. Влада і протестантизм в Україні: проблеми протистояння (1920-1930-ті рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. 2005. Вип. 31. С. 54-62.

Ігнатуша, 2011 – Ігнатуша А.Є. Протестантські громади Сумщини 20-30-х рр. XX ст. // Сумська старовина. 2011. Вип. XXXV. С. 144-149.

Колодний, Яроцький, 2002 – Історія релігій в Україні: у 10-ти т. / Редкол.: А. Колодний (голова) та ін.; за ред. П. Яроцького. К.: Світ знань, 2002. Т. 5. 424 с.

Колодний, Яроцький, 2008 – Історія релігій в Україні: у 10-ти т. / Редкол.: А. Колодний (голова) та ін.; за ред. П. Яроцького. Київ-Дрогобич: Видавець Сурма С., 2008. Т. 6. 632 с.

Кравченко, Сітарчук 2005 – Кравченко П.А., Сітарчук Р.А. Протестантські об’єднання в Україні у контексті соціальної політики більшовиків (20-30-ті роки XX століття). Полтава: АСМІ, 2005. 212 с.

Литовченко, 2013 – Литовченко М. Війна безбожників з віруючими // Реабілітовані історією. Запорізька область. Запоріжжя: Вид-во “Дніпровський металург”, 2013. Кн. 6. С. 109-112.

Любашенко, 2011 – Любашенко В.І. Протестанти в Україні: наслідки політики “державного атеїзму” // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2011. Вип. XXX. С. 176-183.

Павелко, 2013 – Павелко І. Про пастора баптистської общини села Шелюги Якимівського району, розстріляного за віру // Реабілітовані історією. Запорізька область. Запоріжжя: Вид-во “Дніпровський металург”, 2013. Кн. 6. С. 97-101.

Саламаха, 2011 – Саламаха І.В. Заснування та діяльність євангельських християн п’ятидесятників-сіоністів в Україні (1920–1950-ті рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2011. Вип. XXXI. С. 262-265.

Сітарчук, 2017 – Сітарчук Р. Репресивна політика влади щодо організацій протестантів в Україні 20-30-х рр. XX ст. // Держава і Церква в новітній історії України / Збірник наукових статей за матеріалами VI Всеукраїнська наукова конференція “Держава і Церква в новітній історії України” (25-26 жовтня 2017 року). Полтава: ПП “Астрая”, 2017. С. 80-89.

Сітарчук, 2001 – Сітарчук Р.А. Діяльність протестантських конфесій у Радянській Україні в контексті її державної політики (20-30-і рр. XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11. Полтава, 2001. 222 с.

Сітарчук, 2014 – Сітарчук Р.А. Протестантські організації України в розрізі репресивних заходів більшовиків (30-ті роки XX століття) // Історична пам’ять. 2014. № 30-31. С. 132-137.

Сітарчук, 2012 – Сітарчук Р.А. Репресії щодо протестантських церков та їх керівників у 30-ті рр. XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. І. Огієнка. Серія: Історія. 2012. № XX. С. 97-101.

Сотник, 2001 – Сотник О.М. Протестантизм на Сумщині: короткий історичний нарис. Суми: Вид-во “Козацький вал”, 2001. 116 с.

References:

Bernatskyi, 2016 – Bernatskyi V.R. Relihiini obiednannia Volyni-Zhytomyrshchyni v umovakh bilshovytskoho rezhymu 1920-1930-kh rr. [Religious associations of Volyn-Zhytomyr under the Bolshevik regime in 1920-1930's]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Rivne, 2016. 229 p. [in Ukrainian].

Bielohlazov, 2001 – Bielohlazov R.M. Polityka radianskoi vlady shchodo relihiinykh konfesii u 1920-i roky (za materialamy Krymskoi ASRR) [The Policy of the Soviet Power with Respect to Religious Confessions in the 1920s (on the materials of the Crimean ASSR)]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Simferopol, 2001. 234 p. [in Ukrainian].

Vysoven, 2016 – Vysoven O.I. Vidnoshennia komuno-bilshovytskoho rezhymu do relihiinykh hromad yevanhelskykh khrystyian i baptystiv v period stanovlennia totalitaryzmu (kin. 20-kh – 30-ti rr. XX st.) [Ratio communist-Bolshevik regime to religious communities of Evangelical Christians and Baptists in the period of totalitarianism, the end of 1920's and 1930's]. Scientific Journal “ScienceRise”, 2016, Nr 10/1 (27), pp. 18-22 [in Ukrainian].

Holoshchapova, 2011 – Holoshchapova Ye.O. “Sektanty – naizlishi vorohy narodu”: antyrelihiina borotba proty yevanhelskykh khrystyian-baptystiv v Ukraini 1920-1930-kh rr. [“Sectarians are the most evil enemies of the people”: anti-religious struggle against Evangelical Christians-Baptists of Ukraine in the 1920s-1930s]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 2011, Vyp. XXX, pp. 183-190 [in Ukrainian].

Holoshchapova, 2012a – Holoshchapova Ye.O. Baptysty Ukrainy v umovakh suspilnykh transformatsii 20-30-kh rr. XX st.: istoriohrafichnyi aspekt [Baptists of Ukraine in conditions of social transformations of 20-30's of XX century: historiographic aspect]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 2012, Vyp. XXXII, pp. 318-324 [in Ukrainian].

Holoshchapova, 2010a – Holoshchapova Ye.O. Hromady yevanhelskykh khrystyian-baptystiv Pivdennoi Ukrainy v umovakh suspilnykh transformatsii 20-30-kh rr. XX st. [Evangelical Christian-Baptists communities of

the South Ukraine under social transformations of 20-30-s in XX century]: dys. ... kand. ist. nauk: spets. 07.00.01. Zaporizhzhia, 2010. 233 p. [in Ukrainian].

Holoshchapova, 2012b – Holoshchapova Ye.O. Lidery hromad yevanhelskykh khrystyian-baptystiv Ukrainy 1920-1930-kh rr.: dolia ta epokha [Leaders of communities of Evangelical Christian Baptists of Ukraine in 1920-1930's: destiny and age]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 2012, Vyp. XXXIV, pp. 169-175 [in Ukrainian].

Holoshchapova, 2009 – Holoshchapova Ye.O. “Kontrevoliutsiina” diialnist baptystiv u 1930-kh rr.: mify i realnist (na prykladi hromady m. Berdiansk) [“Counterrevolutionary” activity of the Baptists in the 1930's: myths and reality (on the example of the Berdyansk community)]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 2009, Vyp. XXV, pp. 92-98 [in Ukrainian].

Holoshchapova, 2010b – Holoshchapova Ye.O. Represii proty yevanhelskykh khrystyian-baptystiv Pivdennoi Ukrainy u 1930-ti rr. [Repressions against evangelic Baptist Christians in the South of Ukraine in 1930-ies]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 2010, Vyp. XXVIII, pp. 185-191 [in Ukrainian].

Hrushova, 2000 – Hrushova (Zhyzhkova) T.V. Radianska derzhava ta sekta piatydesiatnykiv v Ukraini (pochatok 1920-kh – 1991 rr.) [The Soviet State and Pentecostal Sect in Ukraine (the beginning of the 1920's – 1991)]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Zaporizhzhia, 2000. 260 p. [in Ukrainian].

Zhyzhkova, 2002 – Zhyzhkova T.V. Istoriohrafiaia problemy vzaiemovidnosyn radianskoi derzhavy ta sekty piatydesiatnykiv v Ukraini [Historiography of the problem the Soviet state relationship with the Pentecostal in Ukraine]. Pivdennyi arkhiv. Istorychni nauky, 2002, Vyp. 7, pp.54-59 [in Ukrainian].

Zinko, 2005 – Zinko Yu.A. Vlada i protestantyzm v Ukraini: problemy protystoiannia (1920-1930-ti rr.) [Power and Protestantism in Ukraine: problems of conflict (1920-1930s)]. Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty, 2005, Vyp. 31, pp. 54-62 [in Ukrainian].

Ihnatusha, 2011 – Ihnatusha A.Ye. Protestantski hromady Sumshchyny 20-30-kh rr. XX st. [The protestant communities in Sumy region of the 20-30th in the XX cent.]. Sumska starovyna, 2011, Vyp. XXXV, pp. 144-149 [in Ukrainian].

Kolodnyi, Yarotskyi, 2002 – Istoriia religii v Ukraini [History of Religions in Ukraine]: u 10-ty t.. Kyiv: Svit znan, 2002. Vol. 6. 424 p. [in Ukrainian].

Kolodnyi, Yarotskyi, 2008 – Istoriia religii v Ukraini [History of Religions in Ukraine]: u 10-ty t. Kyiv-Drohobych: Sulyma S. Publ., 2008. Vol. 5. 632 p. [in Ukrainian].

Kravchenko, Sitarchuk, 2005 – Kravchenko P.A., Sitarchuk R.A. Protestantski obiednannia v Ukraini u konteksti sotsialnoi polityky bilshovykiv (20-30-ti roky XX stolittia) [The Protestant associations in Ukraine in the context of the social policy of the Bolsheviks of the 20's – 30's in the XX century]. Poltava, ASMI, 2005. 212 p. [in Ukrainian].

Lytovchenko, 2013 – Lytovchenko M. Viina bezbozhnykiv z viruiuchymy. Reabilitovani istoriieiu. Zaporizka oblast [Rehabilitated history. Zaporizhzhia region]. Zaporizhzhia, “Dniprovskiy metalurh”, 2013, Vol. 6, pp. 97-101 [in Ukrainian].

Liubashchenko, 2011 – Liubashchenko V.I. Protestanty v Ukraini: naslidky polityky “derzhavnogo ateizmu” [Protestants in Ukraine: the Consequences of a Policy of “State atheism”]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 2011, Vyp. XXX, pp. 176-183 [in Ukrainian].

Pavelko, 2013 – Pavelko I. Pro pastora baptystskoi obshchyny sela Sheliuhy Yakymivskoho raionu, rozstrilianoho za viru. Reabilitovani istoriieiu. Zaporizka oblast [Rehabilitated history. Zaporizhzhia region. Vol. 1-6]. Zaporizhzhia, “Dniprovskiy metalurh”, 2013. Vol. 6, pp. 109-112 [in Ukrainian].

Salamakha, 2011 – Salamakha I.V. Zasnuvannia ta diialnist yevanhelskykh khrystyian piatydesiatnykiv-sionistiv v Ukraini (1920-1950-ti rr.) [Formation and activity of evangelic Pentecostal-Christians Zionists in Ukraine, in 1920's-1950's]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 2011, Vyp. XXXI, pp. 262-265 [in Ukrainian].

Sitarchuk, 2017 – Sitarchuk R. Represyivna polityka vlady shchodo orhanizatsii protestantiv v Ukraini 20-30-kh rr. XX st. [The repressive policy of the power regarding the Protestant organizations in Ukraine in the 20's – 30's of the twentieth century]. Zbirnyk naukovykh statei za materialamy VI Vseukrainska naukova konferentsiia “Derzhava i Tserkva v novitnii istorii Ukrainy” (25-26 zhovtnia 2017 roku). Poltava: PP “Astraia”, 2017, pp. 80-89 [in Ukrainian].

Sitarchuk, 2001 – Sitarchuk R.A. Diialnist protestantskykh konfesii u Radianskii Ukraini v konteksti yii derzhavnoi polityky (20-30-i rr. XX st.) [Activity of Protestant confessions in the Soviet Ukraine (in the context of the State policy in the 20's – 30's of the 20th century)]: dys... kand. ist. nauk: 09.00.11. Poltava, 2001. 222 p. [in Ukrainian].

Sitarchuk, 2014 – Sitarchuk R.A. Protestantski orhanizatsii Ukrainy v rozrizi represyvnykh zakhodiv bilshovykiv (30-ti roky XX stolittia) [Protestant organization in Ukraine within the aspect of repressive activities of Bolshevik units (30's in XX century)]. Istorychna pamiat, 2014, No 30-31, pp. 132-137 [in Ukrainian].

Sitarchuk, 2012 – Sitarchuk R.A. Represii shchodo protestantskykh tserkov ta yikh kerivnykiv u 30-ti rr. XX st. [Repression as to the protestant churches and their leaders in the 30th of the twentieth century]. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. I. Ohienka. Serii: Istoriia, 2012, Vyp. XX, pp. 97-101 [in Ukrainian].

Sotnyk, 2001 – Sotnyk O.M. Protestantyzm na Sumshchyni: korotkyi istorychnyi narys [Protestantism in Sumy region: short historical essay]. Sumy: “Kozatskyi val”, 2001. 116 p. [in Ukrainian].